

Araştırma Makalesi

PANDEMİ GÖLGESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ İÇİN KÜLTÜR POLİTİKALARININ ROLÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Serhat KAYMAS*

Öz

Bu çalışma; çalışmanın yazıldığı dönem içerisinde üçüncü yılına giren COVID-19 koşulları altında yeni bir kültür politikasının olanak ve sınırlarını Türkiye özelinde tartışmayı amaçlamıştır. Çalışma, bu doğrultuda, karşılaştırmalı siyasa analizi ile kültür politikası analizleri üzerinden alternatif bir dizi siyasa önerisi geliştirmektedir. Bununla birlikte, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve geniş bileşenler ağının neo liberalizm ve bilgi toplumu dönüşümlerinin tam da ortak kesitlerinde yeniden keşfedilen doğasının, hiç değilse, kültür politikalarının yeniden ele alınması için önemli bir olanak sunduğu belirtilmelidir. O denli ki, neo liberalizmin hegemonyası altında yaratıcı endüstriler ekosistemi için kültür politikalarından daha çok, endüstriyel politikaların izlenmesinin, hiç değilse, krizler karşısında kırılğan bir ekosistemi oluşturduğu tam da küresel salgın dönemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda çalışma içerisinde, odağında Türkiye yaratıcı endüstriler ekosisteminin olduğu bir dizi politika önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yaratıcı Endüstriler, Yaratıcı Emek, COVID-19, Yönetişim.

RETHINKING THE ROLE OF CULTURAL POLICIES UNDER THE SHADOW OF PANDEMIC

Abstract

This study has aimed to discuss the possibilities and restrictions of a new cultural policy in Turkey under the conditions of COVID-19 in which it has been entered its third year that the present study was written. In this sense, the present study has endeavoured that the improvement of a number of alternative set of cultural policy proposals based on comparative policy and cultural policy analysis. However, it should be noted that the creative industries ecosystem and its widespread associates have rediscovered in the very common cross-sections of neo liberalism and the transformations of knowledge society, so,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kaymas, S. (2023). Pandemi gölgesinde yaratıcı endüstriler ekosistemi için kültür politikalarının rolünü yeniden düşünmek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 678-707.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0003-4096-1546, ask@hacettepe.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

at this point this said interactions between neo liberalism and the transformations of knowledge society have provided an important opportunity, if at all, for a reconsideration of cultural policies in the case of Turkey. In this stance, under the hegemony of neo liberalism, it should be noted that, within the dominant political stance has followed the industrial policies rather than cultural policies for the creative ecosystem and its associates, yet, the author of the present article has argued that this kind of political configuration has brought about an establishment of fragile ecosystem, especially, in the case of COVID-19. In this sense, within the present article a number of alternative political proposals have been improvement.

Keywords: *Creative Industries, Creative Labour, COVID-19, Governance.*

“Pandemi; bir yol ayrımı, ya bir yaşam projesi için kullanacağız tercihimizi ya da hızlandırılmış bir toplumsal yıkım projesi için” (Zelik, 2022, s. 14).

GİRİŞ

Bu çalışma; sermaye birikiminin yeni köprübaşı olarak insani yaratıcılığı, yetenekleri ve fikri hakları yenilikçi ekonomilere bağlayan yaratıcı endüstriler ekosistemi için yeni bir kültür politikasına neden ihtiyaç duyulduğunu ve kamu yönetimi için yeni bir değerler dizisi değişimine doğru genişleyen bir kültür politikası tahayyülünün olanak ve sınırlarını pandemi döneminde tartışmayı amaçlamıştır. Çalışmanın yazıldığı dönemde üçüncü yılına giren küresel salgının, gerçekten de, yukarıdaki doğrudan alıntıda yer aldığı üzere ya toplumsal yaşam ya da bir yıkım projesi için keskin bir yol ayrımı üzerinden ele alınması gerektiğini düşündüren bir dizi boyutunun olduğu söylenmelidir¹. İlerleyen kısımlar içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, çalışma içerisinde sermayenin önemli bir bileşenine dönüştürmek için zorlayıcı bir çaba izlediği yaratıcı endüstrilerin kendi

¹ Küresel ölçekteki salgın hastalıkların gerçekten de uzun ve yorucu bir tarihe sahip olduğu tam da bu kısım altında değerlendirilebilir. Şevket Pamuk'un (2020, s. 1) küresel ölçekteki salgın hastalıkların ekonomik eksenindeki yansımaları tartıştığı çalışmasında belirttiği üzere, küresel ölçekteki ilk küresel salgın hastalığın milattan sonra 6. Yüzyılda başlayan ve aşamalı olarak 8. Yüzyıla değin sürmüş olan, ilk kez Bizans'ta görülmesi nedeniyle de Bizans İmparatoru Justinyen'in ismiyle anılan, Justinyen Salgını olduğunu belirtir. Osman Şadi Yenen (2020, s. 99-100) ise, tıp disiplininde yer alan bir akademisyen olarak, bu çalışmada tercih edilen “salgın” kelimesinin toplumun geniş kesimlerinde yaygın olarak yer edinmesine rağmen ancak birbirini izleyen patlamalar halinde kendisini gösteren bir olgu olduğunu bununla birlikte bir eğilim olmadığını belirtir. Çalışmada “salgın” kelimesi birbiri ile ilişkili iki amaç doğrultusunda tercih edilmiştir. Bu açıdan ilk amaç; sözü edilen küresel hastalığın yalnızca bir sağlık sorunu olarak değerlendirilememesi aksine sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sonuçları ile birlikte ele alınabilmesini anlaşılır kılması, ikinci amaç ise söz konusu bulaşıcı hastalığın sağlık bilimleri disiplini dışındaki bir alanda toplumun geniş uzlaşısını oluşturması nedenlerine dayanmaktadır.

başarısının kurbanına dönüşmemesi için tutarlı ve bütüncül bir kültür politikasının izlenmesi gerekliliği öne sürülmektedir. Yaratıcı endüstriler ekosisteminin mali büyüklüğü ve istihdam potansiyeli, örneğin Avrupa Birliği Kültür İstatistiklerinin (Eurostat, 2023a, s. 5) yakın dönemli raporunda dikkate değer bir veri yer almaktadır. Raporda yer aldığı üzere, Avrupa Birliği üye ülkelerinde toplam istihdamın yaklaşık olarak %6'sını, ihracatın ise yaklaşık olarak %5'ini oluşturması, yaratıcı endüstriler ekosisteminin kültürden çok, endüstriyel politikalar eliyle düzenlenme çabasını görünür kılmaktadır. Ancak böylesi bir siyasa izleğinin bir sonraki alt kısımdan itibaren tartışılacağı üzere; krizlere karşı kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açtığı, bu nedenden ötürü, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair, endüstriyel politikalardan daha çok bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı kültür politikalarının izlenmesi gerektiği bu çalışma içerisinde öne sürülmektedir. Bu doğrultuda, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve geniş bileşenler ağına dair önemli bir vurgunun belirginleştirilmesi doğru olacaktır. Gerçekten de, Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 145) işaret ettiği üzere küresel salgın; yaratıcı endüstrileri, yaratıcı emeği ve geniş bileşenler ağını "sarsarken", alan yazın içerisinde kültür politikalarının yeniden inşasına dair acil bir çağrının yükselmesinin de anlaşılabilir olduğu söylenmelidir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ: YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ VE KÜLTÜR POLİTİKALARI

Çalışma içerisinde, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair politikaların hangi koşullar içerisinde ve hangi araçlarla kültür politikalarından çok, endüstriyel politikalara dönüştüğünü bu doğrultuda da ülkelerin "yaratıcı dönüş" sürecini izlerken, gerçekte, kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açıldığını görünür kılma adına karşılaştırmalı siyasa analizleri içerisinde bakan bir tartışma izleği oluşturulmuştur. Bu doğrultuda küresel salgının yansımalarını Kore, Çin ve Japonya örneğinde sorgulayan Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 145) ele aldığı üzere, üzerinden nerede ise üç yıl geçmesine rağmen henüz devam eden, salgının tartışılması adına gönderdiği açık çağrıyla ekonomi ve kültür diyalektiğinin nasıl değişebileceğini görünür kılması üzerinden gönderdiği söylenmelidir. O denli ki, araştırmacıların belirlediği üzere, 1997 yılındaki Asya finans krizi ya da 2007-2008 yıllarına yayılan küresel ekonomik krizin ardından kültürün, sanayi sonrası toplumlarının yeni "kurtarıcısı" olarak değerlendirilmesinin aksine, bu kez söz konusu olan yaratıcı endüstriler ekosisteminin topyekûn bir yıkıma uğramasıdır. Böylesi bir kesit içerisinde bakıldığında ise, kültür politikalarının yeni baştan kurulmasına doğru ilerleyen acil bir çağrının tetiklendiği belirtilebilir. Gerçekten de, neo liberalizmin eşitsiz mirası ile hiç değilse bütüncül bir tartışma gerekliliğinin tam da salgın dönemi ile birlikte açıldığı söylenmelidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2022, s. 1) pandemi dönemine dair verilerinden hareket edilmesi dahi söz konusu eşitsizliği ancak görünür kılmaktadır. Gerçekten de, Dünya Sağlık Örgütü'nün 28 Eylül 2022 tarihi itibarıyla duyurduğu üzere, küresel ölçekte 615

milyon 410 bin 796 kesinleşmiş vakanın, söz konusu vakaların gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaştığı dikkate alınmalıdır. Salgının, devam etmekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sağlık hizmetlerine erişim hakkının ne denli sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Küresel Salgının Dünya Sağlık Örgütü Bölgelerine Göre Dağılımı²

Dünya Sağlık Örgütü Çalışma Bölgeleri	Kayıtlı Vaka Sayısı
Avrupa	253.489.271
Amerika	178.137.137
Batı Pasifik	89.622.426
Güney-Doğu Asya	60.281.209
Doğu Akdeniz	23.081.689
Afrika	9.330.065

Kaynak : WHO (2022, s. 1).

Küresel pandemi, yukarıdaki Tablo 1 içerisinde de yer aldığı üzere, derinleşirken küresel salgın karşısında kayda değer bir yıkıma uğrayan yaratıcı endüstriler ve bileşenler ağı için bir dizi politikanın geliştirilmesini hedefleyen açık bir davetiye gönderilmiş olduğu açıktır. Bununla birlikte, çalışma içerisinde sözü edilen çağrının, bir sonraki alt kısmından itibaren ele alınacağı üzere, birbiri ile yakından ilişkili iki kesit içerisinde bakan bir tartışma üzerinden ele alınacağı söylenmelidir. İlk kesitte, karşılaştırmalı kültür politikası analizi eliyle kurulan bir perspektif aracılığı ile kültür politikalarının değişen sınırlarına yeniden bir değer biçilmesi ve Avrupa Birliği ile Birleşmiş Milletler öncelikli olmak üzere egemen siyasanın ülkelerin izlediği politikaları nasıl etkileyebildiğine dair bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Diane Betzler ve çalışma arkadaşlarının (2021, s. 788-799) belirttiği üzere, ülkelerin izlemiş oldukları kültür politikalarını karşılaştırmalı analizler eliyle değerlendirmenin, hiç değilse, 1980’li yılların henüz başına doğru genişletilebilecek bir tarihçeye sahip oldukları söylenebilir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde tercih edilen “karşılaştırmalı siyasa analizleri” ile birlikte “karşılaştırmalı kültür politikası analizinin” gerçekleştirildiği söylenmelidir.

Karşılaştırmalı kültür politikası analizlerinin, erken döneminden itibaren, ülkelerin hangi bağlamlarda ve hangi araçlarla kültür politikalarını belirlediklerini değerlendirmenin ötesine geçerek, kültür politikalarının ülkeleri hangi kesitlerde birbirine yaklaştırdığını ve nasıl uzaklaştırdığını da görünür kıldığı için kültür politikaları alan yazınında tercih edilen bir araştırma yöntemini oluşturmaktadır. Yaratıcı endüstriler ekosistemini henüz bir kalkınma aracı olarak değerlendirmemiş

² Yukarıdaki Tablo 1 içerisinde belirlenen kayıtlı vakaların, Dünya Sağlık Örgütü’nün çalışma bölgelerindeki verileri yansıttığı söylenmelidir.

ve bu doğrultuda ekosistemin ihtiyaçları üzerinden belirlenmiş ayırt edici bir siyasa geliştirmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin söz konusu yöntem ve yöntemin getirdiği tartışma için dikkat çeken bir örneği oluşturduğu söylenmelidir. O denli ki, Birleşmiş Milletler'in ilk on kurucu üyesi arasında yer alması ve Birleşmiş Milletler'in tüm politikalarında olduğu gibi "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi" (KİFAÇ) ya da Birleşmiş Milletler "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" gibi sözleşmelerin tarafı olması yaratıcı endüstriler söz konusu olduğunda oldukça önemli bir uğrağı oluşturmaktadır. Öte yandan, Avrupa Birliği ile değişen siyasal dengeler doğrultusunda belirli dönemlerde gergin bir ilişki halini almış olsa da, Avrupa Birliği ile ilişkileri doğrultusunda Türkiye'nin kültür politikalarının tartışılması oldukça anlamlıdır. Bununla birlikte, yukarıda da sözü edildiği üzere, bu çalışmanın ayırt edici bir vurgusu pandemi döneminde izlenen politikaların bir kültür politikası olmaktan çok, bir endüstriyel politika olarak değerlendirilmesi gerekliliği üzerinedir. Hye-Kyung Lee'nin (2020:548), farklı bir perspektifi gözeterek işaret ettiği üzere, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşen ekonomilerine dair kriz kapsamındaki "önlem" politikalarının, aslında giriş kısmında da yer aldığı üzere, neo liberalizmin çelişkilerini çözümlenme adına önemli bir kesit açtığı belirtilmelidir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde geniş bir perspektifin gözetileceği söylenmelidir. Küresel salgın döneminde önemli bir tartışma uzamının ise Türkiye özelinde geliştirileceği belirtilmelidir. Türkiye yalnızca yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki ayırt edici varlığı üzerinden değil (UNCTAD, 2018, s. 22), bununla birlikte Birleşmiş Milletler ve İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı'nın kurucu üyesi olarak da (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı; mfa, 2022a, s. 1; mfa; 2022b, s. 2) bir siyasa analizinin odağında yer almalıdır. Çalışma, bu doğrultuda, yalnızca egemen siyasanın küresel salgın döneminde izlediği politikaları karşılaştırmalı bir kültür politikası analizi perspektifinden değerlendirmeyi değil, bununla birlikte, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve kültür politikaları diyalektiğini sorgulayarak alternatif bir yönetim modeli geliştirmeyi amaçladığı için yalnızca küresel salgın döneminde izlenen politikaların değerlendirilmesi ile sınırlandırılmamıştır.

Egemen siyasanın henüz küresel salgın dönemi öncesinde de yaratıcı endüstriler ekosistemi söz konusu olduğunda kültür politikaları ile nasıl ilişkilendiğini eleştirel bir perspektif üzerinden değerlendirmenin tam da bu doğrultuda önemli olduğu söylenmelidir. Çalışma içerisinde, bu nedenle, izleyen alt bölüm içerisinde çelişkili bir süreklilik olarak egemen siyasa içerisinde yaratıcı endüstriler ve kültür politikaları diyalektiği sorgulanmakta ve ardından tartışma salgın dönemi boyunca izlenen politikalar ve ekosistem içerisindeki yansımalarına doğru genişlemektedir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde yaratıcı endüstriler ekosisteminin egemen siyasa içerisinde yer edindiği 1990'lı yılların erken dönemlerinden bu yana kültür politikaları ile kurduğu diyalektiği sorgulamanın önemli olduğu söylenmelidir. Çalışma böylesi bir yakın okuma deneyimini, küresel salgın öncesi ve küresel salgının yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerindeki

yansımaları üzerinden ele almaktadır. Salgının Mart 2020 yılı ve ardından küresel ölçekteki genişlemesi ile birlikte düşünüldüğünde, salgın karşısında alınan önlemlerin birbiri ile yakından ilişkili iki kesit içerisinde ele alınması anlamlı olmaktadır. İlk tartışma kesiti, salgın karşısında ülkeler eliyle alınan önlemlerin ülkelerin demokrasi, insan hakları ve özgürlüklere bağlılığının bir referansına dönüşmesi oluştururken, ikinci kesit ise doğrudan neo liberal hegemonyanın “geri çekilmesi” (Gerbaudo, 2022, s. 13) üzerinden açılmaktadır. Pandemi sonrasında yeni bir siyasal ortamın doğuşu, ya da farklı bir perspektif içerisinde bakarak okunduğunda, pandemi süreci ile birlikte neo liberalizmin gittikçe ikincil kaldığı devletin bu kez “yeni devletçilik” ekseninde yeniden dönmüş olduğuna dair öngörü ikinci kesitin güçlü bir tartışmasını oluşturmaktadır. Pandeminin yol açtığı küresel sağlık krizi yerini gittikçe ekonomik krize bırakırken, egemen sisteme ve onun kurucusu neo liberalizme karşı eleştirilerin de hiç değilse şaşırtıcı olmaması gerekmektedir. Bununla birlikte, henüz giriş kısmında da yer aldığı üzere, bu çalışma süregiden krizin yaratıcı endüstriler ve bileşen yenilik ekonomileri ile egemen siyasanın kriz karşısındaki yönetim pratiği kesitlerinden bakan bir tartışmayı sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, çalışma içerisinde yukarıda sözü edilen yeni devletçilik, ya da farklı okunduğunda pandemi sonrasındaki “siyasetin yeni normal”, tartışmaları içerisinde gerçekleştirilecek bir sorgulama eliyle yaratıcı endüstriler ve bileşen yenilik ekonomileri özelinde gerçekleştirilmesi, bu çalışma içerisinde gerçekleştirilmesi amaçlanan tartışma için, anlamlı bir bağlam oluşturmaktadır. Gerçekten de, neo liberalizmin hegemonyasında devlet gittikçe yerini serbest pazar güçlerine terk ederken, pandemi süreci ile birlikte neo liberalizmin yeni “mucizesi” olan yaratıcı endüstriler ve yenilikçi ekonomiler kesitlerinden bakarak, gerçekte, çalışmanın henüz giriş kısmında yer aldığı üzere kültür politikalarına yeniden bir değer biçilmesi bu dönemde önem taşımaktadır. Gerçekten de, küresel pandemi öncesinde, alan yazın içerisindeki egemen tartışmaların gündemini (Hesmondhalgh & Pratt, 2006; Gray, 2007; Betzler vd., 2021; Menger, 2010; Galloway & Dunlop, 2007), ağırlıklı olarak, yaratıcı endüstrilerin bir kültür politikası içerisinde nasıl yer edinebileceği oluşturmaktadır. Fusun Üstel’in (2021, s. 52) işaret ettiği üzere, 1980’li yıllarla birlikte neo liberal dönüşün siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda da yansımaları bulunduğu gibi kültür ve kültür politikaları cephelerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

KÜRESEL SALGIN ÖNCESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER, YENİLİKÇİ EKONOMİLER VE KÜLTÜR POLİTİKALARI DİYALEKTİĞİNİ ZİYARET ETMEK

Neo liberal dönüş süreci ile birlikte, devletin kültür ve kültür politikalarını son kertesinde kapitalizmin değer yaratma sürecinden ayıramaması, çoğu kez “kalkınmacı devletin yeni değerler dizisi ya da yeni devlet işletmeciliği olarak değerlendirilen süreç boyunca, neo liberal devletlerin kültürel korumacılık

düşüncesinden gittikçe uzaklaşmasıdır. Nancy Duxbury, Anita Kangas ve Christian de Beukelaer (2017, s. 218-219) kültür ve egemen siyasa arasındaki diyalektiği tarihsel kesitleri içerisindeki kırınımını dikkate alarak üç döneme ayırt etmektedir. Batı kapitalizminin ileri ülkelerinde kültür politikalarının “mütevazı” kurumsal düzenlemeler oluşturularak geliştirildiği 1940 ve 1950’li yılların ardından, Birleşmiş Milletler’in kültür politikaları cephesinde ülkeler üzerindeki ağırlığının arttığı 1960’lı yıllar boyunca ilerleyen yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın önemli bileşenlerini oluşturan iki kavrayışın geliştiği görülmektedir. Nancy Duxbury ve arkadaşlarının belirlediği üzere ilk yaklaşımı, 1967 yılında Monaco görüşmelerinde daha da bir görünür olduğu üzere, Birleşmiş Milletler’in ekonomik ve toplumsal kalkınma ile kültürel kalkınmanın egemen siyasa içerisinde birbiri ile sıkı sıkıya ilişkilendirilmesi ve kararların birlikte alınması üzerinden açılmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın son kertesinde kültür politikalarının, genel kalkınma politikaları ile işbirliği içerisinde ele alınması bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Dönemin öne çıkan bir diğer yaklaşımının ise kültüre, kültürel içeriklere ve kültürel ifadelerle erişimin önündeki engellerin kaldırılması ve toplumun geniş kesimlerinin kültüre erişiminin sağlanması 1960’lı yılların ardından güçlü bir siyasa hedefi olarak yer edinebilmiştir. Kültür politikaları cephesinde 1970’li yılların ise kültür demokrasi ya da kültürün demokratikleştirilmesi olarak isimlendirilen bir siyasa sürecini harekete geçirmiştir. Her iki kavramın ortak yönünü, olabildiğince geniş bir perspektif içinden bakarak değerlendirildiğinde, toplumun geniş kesimlerinin kültürel refahını yükseltebilme adına kültürel üretimin çeşitliliği vurgusunun öne çıktığı dönemi oluşturmaktadır (Duxbury vd., 2017, s. 218). 1970 ve 1980 arasındaki on yıllık sürecin aynı zamanda kültürel cephede kurumsallaşma ve profesyonelleşmenin desteklediği bir dönem olarak değerlendirilmesi gerekir. Ekonomilerin makro yapısal koşulları içerisinde, 1960’lı yıllardan başlamak üzere sözü edilen dönemin ayırt edici bir diğer niteliğini ise kültür politikalarının “refah devleti” politikaları ile eşgüdüm halinde hazırlanmış olduğu söylenmelidir. Bu dönem içerisinde kültür politikalarının, sosyal politikalar, eğitim politikaları ve kent politikaları olmak üzere çok daha geniş bir ölçekte ele alınması bir yana kültürün bir sosyal bütünleşme ve kalkınma aracı işlevini üstlendiği söylenebilir.

Kültür politikaları cephesindeki yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif gözetilerek özetlendiği üzere 1980’li yıllarla birlikte yükselen neo liberal politikalar eliyle, tıpkı diğer alanlarda da olduğu üzere, kültür için de yalnızca kapitalist birikim sürecine sunduğu katkı, “kültürel üretimin metalaştırılması” ve “kültür pazarlarının oluşturulması” gibi, üzerinden ele alınan bir dönemin başladığı belirtilebilir. 1980 sonrası kültür politikaları döneminin bir diğer ayırt edici boyutunu, ilerleyen kısım içerisinde de tartışılacağı üzere, daha geniş ölçekli amaçların gerçekleştirilebilmesi adına kültür ve politikalarının araçsallaştırılması oluşturmaktadır. Kültürün ticari çıkarlar temelinde özelleştirilmesi, kültür politikalarının ise kültür ve sanatın kendinde değerini gittikçe ikincil kılarak (Üstel,

2021, s. 52), kültürün siyasal ve ekonomik çıkarların gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanılmasıdır. Kapitalist değerler bilgi temelli üretildiği, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gittikçe genişleyen bir yer edindiği üretim süreci yalnızca bir başlangıçtır. Neo liberal karakterli küreselleşmenin imalat kesimini geliştirmekte olan hatta az gelişmiş ülkelere, “küresel çevre”, doğru sürükler ve dijital ekonomiler içerisinde geleneksel imalat ve tarım gibi ekonomik üretim alanları değersizleştirilirken (Gerbaudo, 2022, s. 89), yaratıcı endüstriler ekosisteminin yükselişi ile birlikte kültür politikalarının da süregiden gelişmeler ekseninde yeniden biçimlendirildiği belirtilmelidir. O denli ki; imalat endüstrileri geliştirmekte olan ülkelere taşındığı için gittikçe sanayi bölgelerinin yerine bilişsel kapitalizmin olanakları ile güçlendirilen yaratıcı kent merkezlerinin yükselişine refakat eden bir siyasa tercihinin geliştiği bir sır değildir. Öte yandan, bilişsel kapitalizm ile uyum içerisinde yeni bir girişimci kültür üreticisi sınıfını hazırlayan politikaların doğuşu (Haugsevje, 2022, s. 6) ya da kültürün ekonomik kalkınmanın temel bileşeni olarak değerlendirilmesi yukarıda sözü edildiği üzere kapitalizmin aracı olarak kültür politikalarının görünür kılınmasını sağlamaktadır. Örneğin Stuart Cunningham (2004, s. 105-106), kültür politikalarını 1980 ve 1990’lı yıllara değin çepeçevre kuşatarak etki sahalarını genişleten “yakınsama”, “küreselleşme” ve “dijitalleşme” olmak üzere üç büyüklerin etkisini altına girmesinin öncesinde dahi, egemen siyasa eliyle kültür politikalarının makro yapısal sorunların çözümü adına araçsallaştırılmış olduğunu değerlendirir. Egemen siyasanın, kapitalist değer üretiminin önemli bir bileşeni olarak rol biçtiği kültür ve sermayenin aparatı olarak kültür politikaları diyalektiğinin, yaratıcı endüstriler ekosisteminin küresel ölçekteki yeniden keşfi öncesinden itibaren nerede ise bir süreklilik olarak devam edebildiği belirtilebilir. Bu doğrultuda, Toby Miller’in (2004, s. 57) yaratıcı endüstriler ve ekonomileri ile kapitalizmin nasıl da ilişkilendiğini anlamlandırmanın uğrağı olarak işaret ettiği “Washington Sözleşmesi”, yukarıda sözü edildiği üzere, kültürün kapitalizmin geniş ağı içerisinde araçsallaştırılabildiğini yeniden düşünmeye dair önemli bir kesit açmıştır. Fordist üretim ilişkilerinden, post Fordist üretim rejimi ve sermaye birikim modeline doğru genişleyen kapitalizmin yeni uğrağında kültüre de biçilen rolün ya da farklı okunduğunda sermaye birikiminin bir bileşeni olarak atfettiği değerler yeniden üretildiği belirtilmelidir. Kültürün ticarileştirilmesi ve son kertesinde böylesi bir ticarileşme adına kültür politikalarının araçsallaştırılmasını sağlayan, yaratıcı endüstriler döneminin zaten içine doğduğu, dönemin yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşen yenilik ekonomileri için özel bir yerinin olduğu söylenmelidir. Dünya Ticaret Örgütü’nün yeniden yapılandırılmasını, NAFTA, GATT ve GATTS Anlaşmalarının yürürlüğe girmesini sağlayan koşulların yaratıcı endüstriler döneminde, yukarıda sözü edildiği üzere, kültür politikaları için çelişkili bir sürekliliğin koşullarını belirlediği söylenebilir. Clive Gray’in (2007, s. 203-204) belirttiği üzere, kültür politikalarındaki değişim ve inşa sürecinin aslında yukarıda işaret edilen sosyal, siyasal ve ekonomik değişim süreçleri ile ilişkilendirilmeksizin anlamlandırılabilmesi mümkün değildir (Fine, 2021, s. 74). Bununla birlikte, en

azından bu çalışmanın yazarı tarafından ileri sürüldüğü ve izleyen alt bölümden itibaren ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, kültür politikaları döneminden yaratıcı endüstri politikaları dönemine geçiş sürecinin hiç değilse kapitalizmin önemli kırılma ya da yeni sahnelerine taşınması süreci ile koşut bir anlatı oluşturduğu söylenmelidir. David Hesmondhalgh, Kate Oakley, David Lee ve Melissa Nisbett'in (2015, s. 6-8) değerlendirdiği üzere, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair siyasanın aslında II. Dünya Savaşı'nın ardından ancak bu kez neo liberalizmin kesitlerindeki yaklaşımı izlemiş olmasının, gerçekte, kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Kültür politikalarının, yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde bakarak tartışıldığı üzere, ulusal değerler ve kültürel korumacılıktan daha çok ticari çıkarlar temelinde ele alınmasının kültür politikalarından, tam da küresel pandemi öncesinde egemenliğini kurduğu gibi, endüstri politikalarına doğru bir geçiş sürecini deneyimlediği görülmektedir. Yaratıcı endüstriler ekosistemi söz konusu olduğunda kültür politikaları yerine, bir endüstri politikası yaklaşımının işaret edilmesi Hye-Kyung Lee'nin (2020, s. 546-547) değerlendirdiği gibi, art alanında kamu yönetişimi için değerler dizisindeki güçlü bir değişimi içermektedir. Böylesi bir kesit içinden bakıldığında değerler dizisindeki ilk değişimin kültür politikalarının gittikçe terk edilmesi ve yerine Lee'nin (2020, s. 543) belirttiği gibi endüstriyel politikaların yerleşmesi olduğu söylenebilir. Lee, bir endüstriyel politikanın birbirini tamamlayan iki kesite sahip olduğunu belirtir. Buna göre ilk kesit, seçili endüstriyel bileşenlerin geliştirilmesi ve üretimin artırılması için hükümet kaynaklarının ve otoritesinin ilgili endüstriler ve bileşenlerinin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesidir. Endüstriyel politikaların ikinci kesiti ise, ekonomik aktiviteler ve sektörler arasındaki kaynak dağılımının değiştirilmesini amaçlayan kamu politikaları ve müdahalelerini içermektedir. Ancak bu kesit içerisinde kamu müdahalelerinin belirli sektörleri odağına alan "seçici" politika ile seçili ekonomik faaliyet alanlarında yenilikçilik, alt yapı olanaklarının tesis edilmesi gibi "yatay" politika seçenekleri bulunmaktadır. Müller ve Platzer'ın (2020, s. 297) tartışmasını izleyerek, endüstriyel stratejilerin Avrupa Birliği'nin yönetim gücünü kırdığı ve ticaret birliği yapılarının nerede ise kamu yönetişiminin yerine geçtiği görülür. Ancak, öte yandan, Avrupa'nın kültür politikaları ve kültür politikaları eliyle inşa etme çabası içerisindeki Avrupalılık ve Avrupa değerlerini (EU, 2021, s. 1) yıkıma uğrattığını belirler. Avrupa Birliği politikalarında kültür alanındaki siyasa süreç ve pratiğinin, en azından ağırlıklı olarak, kültürel olmayan etkenler ve gündemler refakatinde gerçekleştirilmesi (Üstel, 2021 s. 329) yönündeki olağanlaştırılmış politika sürecine yeni bir evre eklediği belirtilmelidir. Avrupa Birliği özelindeki söz konusu dönüşümün, Eleonora Belfiore'yi (2020, s. 387) izleyerek, "kültürel değer" kavrayışından "ekonomik değer" kavrayışına doğru köktenci bir değişim süreci olarak da değerlendirilebilmesi olasıdır. Ancak; Avrupa Birliği gündeminde kültür politikalarının, yukarıda da sözü edildiği üzere, nasıl da ekonomik kazanım adına araçsallaştırılabildiğini sorgulayabilme adına yaratıcı endüstriler ekosistemi özel bir bağlam oluşturmaktadır. O denli ki, küresel pandeminin henüz öncesinde

Avrupa Birliği içerisinde 1 milyon 200 bin kültür girişiminin yenilikçi ekonomiler içerisinde değerlendirilmesi gereken özel bir kesiti açtığı belirtilebilir. Bu doğrultuda, ekosistemin 3 milyon 800 bin çalışan ya da farklı söylendiğinde Avrupa'nın toplam istihdam potansiyelinin %3.8'inin (Avrupa Kültür İstatistikleri, 2018, s. 1) ev sahipliğini yaptığı yaratıcı endüstriler ekosisteminin öncelikli olarak yenilikçi ekonomiler içerisindeki katkısı doğrultusunda değerlendirilmesi, şartırcı olmayacaktır. Bununla birlikte, karşılaştırmalı bir siyasa analizi öncesinde küresel pandemi ve yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerindeki yansımaları hiç değilse geniş bir perspektif içerisinde kalarak sorgulanması ve ardından tartışmanın pandemi döneminde izlenen siyasa pratiğinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine doğru genişlemesi doğru olacaktır.

KÜRESEL PANDEMİ DÖNEMİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ

Küresel pandemi döneminin, yukarıda da ele alındığı üzere, kültür politikalarının neo liberal dönemi içerisinde ve dönemin koşulları dikkate alınarak kurulan çerçevesi aslında iki önemli bileşeni gittikçe görünür kılmaktadır. O denli ki; pandemi sürecinin yıkıcı etkisine maruz kalan yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl kırılabilir bir yapıyı içerdiği bir yana, neo liberal politikaların kendi içerisinde çelişkili ve tutarsız olabileceği ancak pandemi dönemi ile birlikte görünür olmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü'nün (UNESCO, 2021, s. 5), pandeminin söz konusu ekosistem içerisinde yol açtığı mali kaybın yalnızca pandeminin doğmasının üzerinden geçen sadece bir yıl içerisinde küresel ölçekteki gayri safi hasılanın %1'i düzeyindeki 750 milyar ABD Doları ulaştığını vurgulaması bu doğrultuda dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sözü edilen ekonomik kaybın Polonya, Tayland ya da Birleşik Arap Emirlikleri gibi bir dizi ülkenin yıllık düzeydeki Gayri Safi Milli Hasıla değerinin üzerinde olması pandemi ile birlikte yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl da kırılabilir bir yapıyı oluşturduğunu görünür kılmaktadır. Gerçekten de; söz konusu raporda (2021:6) yer aldığı üzere, salgının yaratıcı endüstrilerin emek bileşeni cephesinde 10 milyon işsiz ve toplam mali büyüklüğünde 750 milyar ABD Dolarına ulaşan bir yıkım bıraktığı dikkate alındığında yukarıda sözü edilen kırılabilir yapı ifadesi somut bir bağlama yerleşmektedir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'in 2020 yılının verilerini dikkate alarak hazırlanmış olduğu raporunun ardından salgının etkisinin derinleştiği belirtilmelidir. 2020 sonrasında da egemen siyasa eliyle salgına karşı alınan karantina, sosyal mesafenin artırılması, ülkeler arası ve hatta ülke içi seyahatlerin izne bağlanması ve çoğu kez iptal edilmesi yönündeki sözde önlemlerin yaratıcı endüstrilerin bileşenleri içerisinde olduğu gibi emek tarafında da önemli bir yıkım üzerinden değerlendirilebileceği açıktır. Küresel salgını sınırlı düzeyde bir sağlık krizini oluşturmasından daha çok, özellikle, yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki iş modelleri, örgütlenmeler, yaratıcı emek ve kullanıcıları olmak üzere geniş bir ağ üzerindeki yıkıcı ölçüdeki yansımaları bulan bir gelişme

olarak değerlendiren Dünya Fikri Haklar Örgütü'nün (WIPO, 2022, s. 5) bu doğrultudaki raporu dikkat çekmektedir. Dünya Fikri Haklar Örgütü'nün (2022, s. 10-11) COVID-19 ve yaratıcı endüstriler arasındaki ilişkileri değerlendirdiği raporunda yer aldığı üzere, salgın bir dizi açıdan köklü bir yıkıma yol açarken sektörün yeni ekonomilere dair bileşenlerinde önemli bir sermaye birikimini sağlamıştır. Örneğin 2020 yılında, pandemi geleneksel televizyon izleyici sayısında %10, geleneksel kanallarda yayınlanan reklamlarda ise %15 ila 20 büyüklüğündeki önemli bir gerilemeye yol açar ve gösterime girecek olan filmlerin %89'unun sahnelenmesini geciktirir ya da iptaline neden olurken, küresel platformlar yalnızca Hindistan'da 2019-2020 arasında %31 oranında bir gelişme göstermiştir. Akışım platformlarının yanı sıra küresel salgın döneminde bilgisayar oyunlarının da gelir ve istihdam yapılarının güçlendirdiği OECD (2020:10) eliyle gerçekleştirilen araştırmada belirlenmiştir. Örneğin, küresel salgının Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayıldığı tarih olan Mart 2020 dikkate alındığında bilgisayar oyun satışlarının bir önceki yıla göre %34 oranında ve oyunların oynanabilmesi için kullanılan donanım satışlarının ise %63 oranında arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, pandeminin yaratıcı endüstriler ekosisteminin bütün bileşenleri içerisinde aynı yıkıcı etkisini göstermediği yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde, son kertesinde kaçınılmaz bir yıkım üzerinden yansımaları bulmuş olmakla birlikte, salgının yaratıcı endüstriler bileşenleri içerisindeki etkisinin bileşenden bileşene doğru önemli ölçüde farklılık gösterdiği söylenmelidir. Mark Banks ve Justin O'Connor (2021, s. 3), bu doğrultuda önemli bir vurgu geliştirirler. Pandemi küresel olsa da, yerkürenin baştanbaşa homojen olmadığı belirleyen O'Connor ve Banks ile birlikte düşünüldüğünde ülkelerin de küresel salgına karşı birbirinden nitelik ve nicelik olarak değişen önlemler ile karşı koymaya çalıştığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, Dünya Fikri Haklar Örgütü (202, s.8) raporunda yer alan iki önemli unsurun vurgulanması doğru olacaktır. Bu doğrultuda ilk unsur, yukarıda sözü edildiği üzere salgının yaratıcı endüstrilerin geniş bileşenleri içerisindeki yıkımının bileşenden bileşene doğru önemli ölçüde farklılaşması iken, ikinci unsuru ise neo liberal politikalar eliyle derinleşen küresel eşitsizliğin öne çıkmasının yanı sıra gittikçe derinleşmesinde kendisini göstermesi oluşturmaktadır. Dünya Fikri Haklar Örgütü (2022 s. 7-8) raporunda yer aldığı üzere, pandeminin derinleşmesi ve önlemler sonucunda küresel bir eşitsizlik dikkat çekmektedir. Örneğin, Arika görsel işitsel etkinlikler üzerinden elde ettiği gelirin %50'sini kaybederken aynı dönemde Afrika ülkelerine göre belirgin bir gelişmişlik farkı gösteren Avrupa'da söz konusu bileşen üzerindeki gelir kaybının ancak %10 düzeyinde olduğu görülmüştür. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Kongresi'nin (UNCTAD, 2020:5'den aktaran WIPO, 2022, s. 15) belirlediği üzere gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki yurttaşların %55'inin internete ve internet hizmetlerinin kullanılabilmesi için önemli olan yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine sahip olamaması bir diğer önemli sorun olarak görülebilir. Ancak böylesi bir engelin ötesinde, her ne kadar talebe bağlı izleme ya da dinleme platformları salgının yol açtığı gelir ve izleyici kayıpları karşısında kullanılabilir

önemli bir kaynak oluştursa da akışım platformlarında pazarın doygunluğu gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde salgına karşı dayanıksız bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için söz konusu engellerin gelişmiş ülkelerde olmaması, krizin yönetimi için yeni “yaratıcı” önlemlerin alınabilmesini olanaklı kıldığı söylenebilir. Örneğin, Kore bir devlet politikaları olarak da gördüğü yaratıcı endüstrilerine dair politikalarını, özellikle müzik ve bileşen sektörlerini, bu dönem içerisinde müzik sektöründe yer alan iki şirkete olanak tanıyarak “Beyond Live” isimli bir platformun kurulmasını sağlamıştır (WIPO, 2022, s. 13). Platform, geçmiş yıllardaki sahne etkinlikleri için geniş bir arşiv oluşturmanın ötesine geçerek örneğin AR ya da etkileşimli iletişim teknolojilerini kullanarak canlı performansların geleneksel sahne performansları ile birlikte birleştirilebilmesi ile küresel kullanıcılar için içerik oluşturmuştur.

Küresel salgın ile birlikte yalnızca yukarıda yer alan yaratıcı endüstriler bileşenlerinin değil, örneğin kitap yayıncılığı ve müzeler öncelikli olmak üzere yaratıcı ekonomilerin diğer güçlü bileşenlerinin de, gelir ve istihdam kaybı öncelikli olmak üzere, bir dizi açıdan süregiden salgından olumsuz olarak etkilendikleri belirtilmelidir. Örneğin Avrupa Yazarlar Birliği (IPA, 2020, s. 1’den aktaran WIPO, 2022, s. 17) tarafından iptal edilen fuarlar ve ertelenen yayın programları dikkate alındığında Avrupa bölgesindeki yazarların %77’sinin iptal edilen kitap fuarları ve diğer etkinliklerden mali olarak etkilendikleri ancak %90’ının dönem boyunca önemli bir gelir kaybı ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Örneğin OECD (2020, s. 8) eliyle gerçekleştirilen araştırmada, küresel ölçekte kitap satış gelirlerinin, 2019 yılındaki 92.8 milyar dolardan, 2021 yılında 85.9 milyar dolara doğru önemli bir gerileme göstereceği öngörülmektedir. Kitap endüstrisindeki bir diğer sorun ise yayınevleri tarafından gerçekleştirilen yayın planlamalarının küresel salgının derinleşmesi ile birlikte ertelenmesi ya da iptal edilmesidir. Yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı içerisinde müzelerin ve canlı performansların salgına özellikle kapatma dönemlerine karşı “dayanıksız” olduğu söylenmesi gereken bileşenini oluşturduğu gözlenmektedir. Müzelerin arşivlerini dijital ekosisteme aktarma yönündeki çabasına karşın, OECD (2020, s. 7), Avrupa’da kapanma dönemlerinin müzeler ve bağlı ticari gelirler oranında haftalık olarak 20.300 Euro düzeyindeki bir geliri yok ettiğini belirtir. Aynı araştırmada yer aldığı üzere Avrupa’da müze çalışanlarının %6’sının iş sözleşmelerinin yenilenmemesi proje temelli ya da süreli olarak çalışan müze çalışanlarının ise %16.1’i istihdamlarını sonraki yıllara genişleyecek ölçüde kaybetmesi aslında yeni bir kültür politikasına ihtiyaç duyulduğunu görünür kılan bir diğer gelişme olarak okunabilir.

KÜRESEL SALGIN DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE ENDÜSTRİ POLİTİKALARI DİYALEKTİĞİNİ OKUMAK

Neo liberal politikaların hegemonyası altında, yukarıda da sözü edildiği üzere, kültür politikalarının makro yapısal koşulları içerisinde ekonomik, siyasal ve toplumsal olmak üzere daha geniş ölçekteki hedeflerin gerçekleştirilebilmesi adına araçsallaştırıldığı belirtilmişti. Ancak, neo liberalizmin art alanında yer aldığı kültür endüstrilerinden, yaratıcı endüstrilere geçiş sürecinin Christian De Beukelaer ve Thuy Tran'ın (2022,s. 2-3) işaret ettiği gibi kültürel ticaret ve kültürel kalkınma arasında ancak bir güç ve iktidar mücadelesi olarak anlamlandırılması gereken bir kesit açtığı belirtilmelidir. O denli ki, Beukelaer ve Tran'ın tartıştığı üzere, neo liberalizmin art alanında yaratıcı ekonomilerin yükselişine koşut olarak egemen siyasanın oldukça köktenci bir biçimde etkilendiği gözlenmektedir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü örgütler cephesinde gözlendiği üzere, kültürün bu kez doğrudan ekonomik kalkınma ile güçlü bir diyalektik oluşturduğu ancak böylesi bir diyalektiğin aşlında gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bir güç ve iktidar ilişkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağı belirtilmelidir. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, küresel salgın döneminde daha da bir görülür olan örnek, UNESCO'nun henüz 2005 yılında yürürlüğe giren "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"³ ve Sözleşme'nin 18. Maddesi ile birlikte oluşturulan "Uluslararası Kültürel Çeşitlilik Fonu" ve Fonun desteklenmesi süreci içerisinden örneklendirilebilmektedir.

Sözleşme'nin nerede ise tek organı olarak, gelişmiş ülkelerin kültürel çeşitliliğin ve sürdürülebilir kültürel kalkınmanın sağlanması adına gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri desteklemesi amacıyla oluşturulan Fonun ne finansman ne de projeler temelinde doygun bir desteğe sahip olmadığı belirtilmelidir. Hatta Beukelaer ve Tran'ın (2022, s. 8) değerlendirdiği üzere⁴, Türkiye dışında, Sözleşme'nin tarafı olan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin, üstelik Fon Unesco'nun söz konusu bölgelerdeki sınıflandırmasına temel teşkil ettiği halde,

³ Türkiye; söz konusu Sözleşmeye, 3 Temmuz 2017 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Sözleşmenin tarafı olunmasının onaylanmasının ardından, 27 Ağustos 2017'de Resmi Gazetede yayınlanması ve UNESCO'ya bildirilmesinin ardından taraf olunmuştur. Türkiye iç hukukundaki gelişmeler ve Sözleşme'nin iç hukuk içerisinde yer almasının ardından UNESCO tarafından 2 Şubat 2018 tarihinde Türkiye'nin sözü edilen Sözleşmeye resmen taraf olduğu Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (telifhakları, 2022, s. 1). Bununla birlikte, Sözleşmenin Türkiye'de yaratıcı endüstriler ekosisteminin, gelişmekte olmakla beraber siyasa ekseninde yer edinmesini sağlayan anlamlı bir gelişme olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.

⁴ 2010 ve 2019 yılları olmak üzere geçen 10 yıllık süreç içerisinde diğer bölgelerdeki desteklerin ise yine sınırlı olduğu söylenebilir. Örneğin, Tran ve Beukelaer'in tartışmasında yer aldığı üzere geçen 10 yılın ardından Afrika'nın 48, Arap Devletlerinin 5, Asya Pasifik Bölgesinin 9, Latin Amerika ve Karayipler 1, Doğu Avrupa 13, Batı Avrupa 1 düzeyinde desteklediği görülmektedir.

projeler eliyle desteklenmediği söylenmelidir. Ancak bu denli sınırlı bir proje ve finansman desteği ayrılmasının neo liberal politikalar döneminin küresel hegemonyasını kurduğu ve bölgeler arasında ancak eşitsizliği sürdürülebilir kıldığına dair bir vurgu olarak okunması doğru olacaktır. O denli ki, küresel salgın dönemi ile birlikte kültür politikalarının değil, yaratıcı endüstriler ekosisteminin önceki alt bölümler içerisinde de ele alındığı üzere endüstriyel politikalar eliyle yönetim eksenine dâhil edilmesinin salgının yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde ancak bir eşitsizlik diyalektiği olarak ele alınmasına yol açtığı söylenebilir. İlerleyen kısım içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, UNESCO üyelerinin yukarıda sözü edilen Sözleşme örneğinde görüldüğü gibi bir dayanışma kuramadığı gibi, neo liberal politikaların hegemonyası altında ülkelerin yaratıcı endüstriler ekosisteminin içsel ihtiyaçlarına yanıt verebilen bir yönetim pratiği geliştiremediği belirtilmelidir. Bununla birlikte, tartışmanın öncelikli olarak, küresel salgın boyunca UNESCO üyelerinin salgın karşısındaki önlemlerinin öncelikli olarak ele alınması ve ardından tartışmanın sözü edilen önemlerin eleştirisine doğru genişletilmesi doğru olacaktır.

Salgının derinleşmesi ve yaratıcı endüstriler ile yaratıcı emeğe doğru genişleyen bir yıkıma yol açması, örneğin krizin neredeyse ilk yılına ulaşmadan 10 milyon yaratıcı emeğin işsiz kalması, son kertesinde Unesco'nun (2020, s. 1) üye devletler için bir politika rehberi yayınlamasına doğru anlamlı bir çabayı harekete geçirdiği belirtilmelidir. Unesco'nun, Birleşmiş Milletler (2015, s. 10) eliyle 17 hedef üzerinden harekete geçirilen “Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi” ile yoğun bir bütünleşmeyi amaçlayan yeni siyasa programının, küresel salgın dönemini hedefleyerek, üye ülkeler için bir dizi öneri geliştirilmesini ve ülkeler bazında izlenen programlardaki başarıların takip edilmesini içermektedir. Aşağıdaki Tablo 2 içerisinde, Unesco eliyle süregiden salgına karşı geliştirilen önlem ve siyasa önerileri yer almaktadır.

Tablo 2: Unesco Üye Devletler İçin COVID-19 Karşısında Siyasa Önerileri

Unesco Politika Önerisi	Politika Önerisi için Politika Araçları	Seçili Ülke Uygulama Örnekleri
Kültür Profesyonelleri ve Sanatçılarına Doğrudan Destek	Sosyal yararların sağlanması Gelir kaybının telafi edilmesi Kültür üreticilerinin eserlerinin satın alınması ya da aracılık yapılması Yetenek geliştirilmesine dair çalışmalar	Doğrudan destek uygulaması, küresel salgın döneminde ülkelerin ağırlıklı olarak izledikleri bir siyasaı oluşturmuştur. Ancak, Güney Kore'nin Mart 2020'den itibaren uyguladığı üzere “istihdam sigorta fonu” uygulaması ilk eksende oldukça dikkat çekmektedir. Gelir kaybının telafi edilebilmesi için

		<p>doğrudan satın alma sürecinin ise Almanya ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin güçlü bir finans desteği sunduğu görülmektedir. Diğer iki siyasa uygulamasının ise Bulgaristan, Filipinler, Singapur, Şili, Afrika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edildiği belirtilmelidir.</p>
<p>Kültürel ve Yaratıcı Sektörler için Destek</p>	<p>Yardım ve ödemelerin hızlandırılması Düzenleyici yükümlülüklerden geçici muafiyetin sağlanması İş kesinti zararlarının tazmini Vergi ve harçlardan muafiyet Talebin canlandırılması Tercihli krediler Altyapı ve olanakların güçlendirilmesi</p>	<p>Unesco politika önerilerinin bu kısmı yaratıcı endüstriler ekosisteminin tam da bir endüstriyel üretim ilişkisi içerisinde ele alınmasının sonuçlarını yansıtan siyasa araçlarını oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, destek programları içerisinde özellikle Fransa'nın sinema filmlerinin doğrudan dijital aktarılmasında sunduğu destek ile Hollanda'nın karantina döneminde satılan biletlerin sonraki dönemlerde de kullanılabilmesine dair verdiği destek dikkat çekmektedir. Destekler eksenindeki ikinci önemli uygulamayı ise ülkelerin sunduğu doğrudan destekler ile İngiltere'nin uyguladığı üzere, endüstriden elde edilen vergi gelirinin %20'sinin iade edilerek talep artışı için çaba gösterilmesi oluşturmaktadır. Vergi gelirini iade eden bir diğer ülke ise Ukrayna olmuştur. Sektörler özelinde verilen mali desteklerin ise özellikle Almanya'nın "kültürü yeniden başlatmak" projesi ile dikkat çeken bir mali büyüklüğe ulaştığı, Japonya'nın ise kültür endüstrilerinin alt yapı olanaklarını güçlendirdiği söylenmelidir.</p>

<p>Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin rekabet gücünün güçlendirilmesi</p>	<p>Katılımcı ihtiyaç değerlendirmeleri ve fizibilite çalışmaları Yeni iş modellerinin geliştirilmesi Ulusal kültürel içeriklerin güçlendirilmesi Yabancı yatırımlar için vergi teşvikleri</p>	<p>Bu siyasa araçları içerisindeki teşvikler boyunca özellikle İngiltere, İsviçre, İspanya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerin küresel içerik akışındaki konumlanışlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi uygulamayı meydana getirdiği belirtilmelidir. Vergilerin azaltılması, yabancı film yapım şirketleri için teşvik uygulamalarının gerçekleştirilmesi, festivallerin düzenlenmesi ve özellikle İngiltere'nin gerçekleştirdiği gibi küresel salgın dönemi boyunca yeni "görev güçlerinin" oluşturulması ile ekosistem içerisinde yer alan kurum, kuruluş ve aktörlerin yakın bir işbirliği ile katılımcı bir kültürü geliştirmeyi amaçlayan projesi dikkat çekmektedir.</p>
--	---	---

Kaynak: Unesco (2020, s. 10-42)

Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri dikkate alındığında, küresel salgının etki alanını genişlettiği ve derinleştiği Mart 2020'den itibaren izlenen siyasanın aslında kendi içerisinde tutarlı ve yaratıcı endüstriler ekosistemini krizlere karşı güçlü kılmayı amaçlayan hedefleri izlediğini söyleyebilmek oldukça zorlayıcı bir değerlendirmenin ötesine geçememektedir. Ancak, Unesco'nun önerdiği siyasa araçlarının ve uygulamalarının, gerçekte, yaratıcı endüstriler ekosistemini krize karşı güçlendirmek ve kültürel çeşitlilik, çoğulculuk ve ekosistemin güçlü bileşenleri içerisinde yer alan yaratıcı emeğin dayanıklı kılınmasından çok, geçici ve sınırlı bir dizi mali yardım üzerinden neredeyse krizi "geçştirmeyi" amaçlayan bir önlemler paketine dönüştürdüğü belirtilmelidir. Bununla birlikte, bu çalışmanın yazarı tarafından egemen siyasanın söz konusu siyasa tercihinin aslında daha geniş ölçekte neo liberal politikalarının sonuçlarını yansıtan bir kesitte değerlendirilebilir. Avrupa Birliği'nin üye devletleri için önerdiği küresel salgın dönemi politikalarının tam da söz konusu neo liberalizmin hegemonyası altında Unesco'nun yukarıda özetlenen çabalarının ötesine geçemediği belirtilebilir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Yatırım Fonu ortaklığında geliştirilen, küresel salgın döneminde 2021 yılından başlamak üzere 2027 yılına değin sürmesi hedeflenen Yaratıcı Avrupa Programı'nın yeni dönemi ile bütünleşen, "kültür ve yaratıcı sektörler için garanti olanakları" isimli yeni bir

destek paketi bu doğrultuda bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Destek paketinin (European Commission, 2022, s. 1) açılması ile 2020 yılı sonuna değin küçük ölçekli kültür üreticilerine sağlanması hedeflenen 121 milyon Euro değerindeki mali desteğin yukarıda da sözü edildiği üzere sınırlı bir mali desteğin ötesine geçemediği söylenmelidir. O denli ki, Avrupa Birliği'nin sözü edilen mali desteğinin sonraki 6 yıl içerisinde 600 milyon Euro düzeyine ulaşan bir kredi akışının meydana gelmesini hedeflemiş olması, bu doğrultuda yaratıcı endüstriler ekosistemi için hiç değilse ekosistemin bütüncül bir politika değişimi üzerinden güçlendirilmesini amaçlamadığı belirtilmelidir. Avrupa Birliği'nin küresel salgın dönemindeki bir diğer siyasası ise, ilk kez 2014 yılında uygulamaya konulan "Yaratıcı Avrupa"⁵ projesinin bu kez 2021-2027 yılına değin genişletildiği, farklı bir açıdan söylendiğinde, projenin ikinci dönemine geçildiği söylenebilir (European Parliament, 2023, s. 1). Bununla birlikte, tıpkı yukarıda da değinildiği üzere Birleşmiş Milletler'in "sürdürülebilir kalkınma" uzamı olarak yaratıcı endüstriler ekosistemine biçtiği değer gibi Avrupa Birliği'nin de Yaratıcı Avrupa programının yeni döneminde yaratıcı endüstriler ekosistemine sürdürülebilir kalkınma aracı olarak değer biçtiği belirtilmelidir. Böylesi bir kesit içinden bakıldığında önemli bir fark söz konusu sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlanabilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Avrupa Komisyonu (2023, s. 1) raporunda da yer aldığı üzere, ilk döneminde 1.470 milyar Euro olan bütçesinin ikinci döneminde 2.44 milyar Euro düzeyine yükseltilmesi ve ağırlıklı olarak bağımsız yapımcıların finansman olanaklarına göreli olarak daha hızlı olarak erişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Öte yandan, 2021-2027 dönemindeki programın yalnızca Avrupa Birliği ile sınırlandırılmadığı aksine gittikçe uluslararası bir erişime sahip olmasının amaçlanması bir diğer farklılığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, projenin bir kültür projesini mi yoksa yaratıcı endüstriler ekosistemini bir endüstri olarak değerlendiren bir endüstri politikasını mı oluşturduğu üzerinde tartışılması gereken önemli bir kesit sunmaktadır. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Örgütü'nün (OECD, 2020, s. 40-44) pandeminin ilk yılı boyunca ülkelerin salgın karşısındaki önlemlerini ele aldığı raporunda da değerlendirdiği üzere desteklerin geniş ölçekli ve odağına kültürel kalkınmayı alan bütüncül bir siyasa değişimi olmaktan daha çok, sınırlı bir mali destek programı olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün söz konusu raporunda yer aldığı üzere, egemen siyasanın pandeminin ilk döneminde kültürel ve yaratıcı sektörler ve

⁵ İlk dönemini 2014-2020 yılları arasındaki altı yıl içerisinde gerçekleştiren "Creative Europe" projesi ağırlıklı olarak kültür ve yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde Avrupa kültürel ve dilsel çeşitliliğini korumayı, kültür üreticilerini desteklemeyi ve Birlik içerisinde sosyal uyumun gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte, Birliğin kültürel uzamındaki önceki siyasalarında da gözlendiği üzere tek pazarın oluşturulmasının söz konusu politikada da izlendiği belirtilmelidir.

bileşenleri için geliştirdiği destek programlarının ana kategorileri aşağıdaki gibi tablo haline getirilebilir.

Tablo 3: Pandeminin İlk Yılında Egemen Siyasanın Yaratıcı Endüstriler Ekosistemindeki Destek Kategorileri

Egemen Siyasanın Pandeminin İlk Yılında Kültür ve Yaratıcı Endüstriler İçin Destek Kategorileri	Uygulanan Destekler
Kamu Finansman Destekleri	Kültür ve yaratıcı endüstriler için vergi olanaklarının geliştirilmesi. Sübvansiyon ve bağışların desteklenmesi. Yaratıcı endüstriler ve kültür endüstrilerindeki çalışanların gelir kaybının telafi edilmesi. Yatırım teşviklerinin verilmesi, işsizlik garanti fonlarının kurulması. Vergi ve diğer ödemelerin geciktirilmesi, yaratıcı emek için eğitim olanaklarının sağlanması ve geliştirilmesi. Yükselen dijitalleşme ve teşvik edilmesi, bilgi transferlerinin teşvik edilmesi, telif sözleşmelerinin yenilenmesi.
İstihdam Destekleri	
Ödeme Ertelemeleri ve Yönetişim Uygulamalarının Gevşetilmesi	
Yapısal Politikalar	

Kaynak : OECD (2020) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 3'ün değerlendirilmesi ile birlikte gözlenebileceği üzere, egemen siyasanın küresel pandemi döneminde almış olduğu kararların ortak bir niteliğinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, küresel pandeminin gerçekte kültür politikaları alan yazınında erken dönemlerinden itibaren vurgulandığı gibi “tarihin ve ülkelerin verili sosyo politik koşullarının” refakatinde belirlenen bir niteliğinin (Lee vd., 2022, s. 146-147) olduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda, ülkelerin kültür ve kültür ekosisteminin oluşturduğu geniş bileşenler ağı ile etkileşiminin gerçekte ülkelerin diğer alanlardaki politikalarına dair hiç değilse geniş bir perspektif çizdiği yönünde değerlendirilebilmesi doğru olacaktır. Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 158) bu doğrultuda Güney Kore, Japonya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin pandemi dönemindeki kültür politikalarını karşılaştırmalı olarak okuduğu çalışması bu doğrultuda anlamlı bir örnek sunmaktadır. O denli ki, Lee ve arkadaşlarının belirttiği üzere, pandemi Güney Kore ve Japonya'da girişimcilik ekosisteminin kurulduğu ve kültür politikalarında kültürün değerine dair, bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşım değişiminin görülebildiği, yeni bir söylem değişimine yol açmıştır. Ancak böylesi bir tablonun Çin Halk Cumhuriyeti'nde tamamen aksini okumak mümkündür ki, kültürü egemen ideolojisinin yalnızca bir bileşeni olarak gören parti devleti politikaları içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin önceki egemen tavrının, üstelik vurgusunu arttıran bir baskı politikası ile birlikte, süre gittiğini belirtirler. Kültür politikalarının, yukarıda da olabildiğince geniş bir aralıktan bakarak tartışıldığı üzere, ülkelerin tarihsel, sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarının refakatinde gerçekleştirilen bir siyasa olduğu Asya ülkelerinde olduğu kadar Avrupa ülkeleri özelinde de önemli bir tartışma bağlamı kurmuştur. Hylland ve çalışma arkadaşlarının (2022, s. 9-13) pandeminin ilk yılı içerisinde Hırvatistan, İngiltere, Almanya, Norveç, İspanya, İsveç ve İsviçre olmak üzere 7 Avrupa

ülkesinde, karşılaştırmalı kültür politikası araştırmasını gerçekleştirdiği araştırmasında da belirlediği üzere, söz konusu ülkelerin salgın koşullarında kültürel politikalarında bir yakınlaşmadan söz edilmesi olası değildir. Aksine, araştırmanın odağında yer alan ülkelerin salgın öncesi kültürel politikalarının zaten birbirine yakın olduğu ve ortak paydasının neo liberalizm üzerinden belirlendiğini belirtmek anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda ise Hylland ve çalışma arkadaşlarının (2022,s. 1) söz konusu yorumundan hareket edildiğinde, neo liberal siyasanın egemenliğinde kültür politikalarının gittikçe bir ekonomi politikasına, bir emek politikasına dönüşümünden söz edilmesi gerekir. Yaratıcı endüstrilerin yükselişi, ya da yaygın isimlendirilmesi ile söylendiğinde “yaratıcı dönüş” süreci ile birlikte kültür politikalarındaki değişimin pandemi döneminde Türkiye’yi nasıl etkilemiş olduğu ilerleyen kısımlar içerisinde tartışılacaktır.

PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ

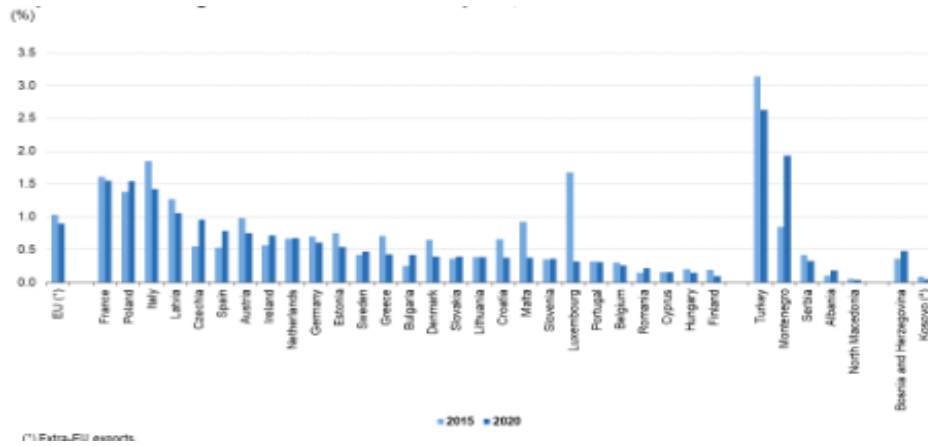
Türkiye’de COVID-19 pandemi sürecinin resmi olarak duyurulduğu 11 Mart 2020 tarihinden itibaren, bu çalışmanın yazıldığı dönemde, nerede ise üçüncü yılına girecek olan salgının diğer alanlarda da olduğu üzere; ülkenin kültür politikaları ve yaratıcı endüstriler ekosistemi ile nasıl ilişkilendiğinin sorgulanabileceği anlamlı bir kesitin açıldığı belirtilmelidir. Bununla birlikte bu alt kısım içerisinde iki kesit içerisinde kalan bir tartışmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. İlk kesit, süregiden pandemi sürecini de içerisine alan, 10. ve 11. Ulusal Kalkınma Planları içerisinde kalan bir tartışma içerisinden açılmaktadır. Alt bölümdeki tartışmanın ikinci kesitin ise, pandeminin ilk iki yılı boyunca yaratıcı endüstriler ekosistemi ve salgının ilk iki yılı içerisinde ekosistemin geniş bileşenler ağı için verilen desteklerin sorgulanması üzerinden açıldığı söylenmelidir. Ancak henüz söz konusu tartışmanın derinleştirilmesinin öncesinde; Türkiye’de, ancak ülkenin yaratıcı endüstrileri küresel ölçekte dikkat çekerken, yaratıcı endüstrilere dair bütüncül bir siyasasının olmadığı bu doğrultuda da ülke kalkınmasının önemli araçlarından birisi olarak egemen siyasa içerisinde yer edemediği belirtilmelidir. Örneğin, Türkiye’nin makro yapısal koşulları içerisinde izleyeceği siyalara dair geniş bir çerçeve çizme işlevi üstlenen Ulusal Kalkınma Planları bu doğrultuda dikkate alındığında yaratıcı endüstrilere dair oldukça sınırlı bir söylem repertuarına sahip olması ile dikkat çekmektedir. Yaratıcı endüstriler ifadesinin ilk kez, 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Ulusal Kalkınma Planı’nın (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 128) 964. Maddesinde yer aldığı düşünüldüğünde, küresel ölçekte yaratıcı endüstriler ekosistemi nerede ise yirmi yılı geride bırakırken, yukarıda sözü edilen gecikmeyi görünür kılmaktadır. Bununla birlikte, siyasa içerisinde yer alan söylemin bireysel yetenekler, yaratıcılık ve bilgi toplumu koşullarında gerçekleşen bir mesleki dönüşümü vurgulamaktan uzak olması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda; maddeden doğrudan alıntılanıldığında, “kentsel dönüşüm projelerinde yenilikçi ve katma değer yaratan sektörleri, yaratıcı endüstriler ile yüksek

teknolojili ve çevreye duyarlı üretimi destekleyen uygulamalara öncelik verilecektir” ifadesinin bir dizi yüksek katma değerli endüstri olarak yaratıcı endüstrileri ele aldığı ancak doğrudan bir tanımlama getirmediği belirtilmelidir. Bu çalışmanın yazıldığı dönemde yürürlükte olan, 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı, ya da daha geniş bir ifade ile söylendiğinde, Yüzüncü Yıl Türkiye Planı içerisinde (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 151) “yaratıcı endüstriler” söylemine yer verilmemiştir. Bununla birlikte söz konusu ulusal kalkınma planı içerisinde, kültür endüstrileri söylemi üzerinden kültür ekonomileri ve yaratıcı endüstriler ekosisteminin ihtiyaç duyduğu bir dizi kapsamlı düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, her iki ulusal kalkınma planının da bir dizi ortak amaç ve siyasa aracı üzerinden Türkiye’nin kültür mirasının korunması, yurt içi ve yurt dışındaki kültürel mirasın kayıt altına alınması ve envanterinin çıkartılması, yükseköğretim ekosistemi içerisinde kültür yönetimi çalışmalarının ve merkezlerinin geliştirilmesi, ulusal sinema müzesi ve arşivinin kurulması üzerinden bir dizi ortak hedefi oluşturduğu belirtilmelidir. On Birinci Kalkınma Planı’nda ise ağırlıklı vurgunun özellikle Planın 6365. Maddesi 2. Bendinde yer aldığı üzere yaratıcı endüstriler ekosistemi için oldukça hayati bir işleve sahip olduğunun söylenmesi gereken kültür istatistiklerinin uluslararası standartlara uygun bir biçimde geliştirilmesi ile tek bir veri tabanında toplanması dikkat çekmektedir. Planın 637. Maddesi ve alt bentlerinde ise kültür endüstrileri ve kültürel girişimlere yönelik mevcut desteklerin etki analizlerinin yapılması ile kapsayıcı, objektif ve kolay erişilebilir destek mekanizmasının geliştirilmesi hedefi ulusal kalkınma planının dikkat çeken bir diğer unsurunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmanın yazıldığı dönemde üçüncü yılına giren küresel pandemi dönemi ulusal kalkınma planlarında yer alan amaç ve hedeflerin ne denli gerçekleşebildiğine dair önemli bir son testi oluşturmaktadır.

Türkiye’de de, önceki alt kısımlar içerisinde tartışıldığı üzere, süregiden pandeminin yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı üzerine keskin bir yıkımı getirdiği açıktır. O denli ki, bu çalışmanın tam da küresel pandemi döneminin refakat ettiği bir bağlam içerisinde ve adı konmamış bir ekonomik krizin refakat ettiği pandeminin üçüncü yılında yazıldığı dikkate alındığında, süregiden krizin yıldan yıla devrettiği mirası boyunca yıkımların da görünür kılındığı bir sahanın açıldığı belirtilmelidir. Krizin ilk yılında Ebru Voyvoda ve Erinç Yeldan’ın (2020, s. 18) belirlediği üzere, ülkenin makro yapısal koşulları içerisinde, krizin ülke ekonomisine yansımalarının gayri safi yurtiçi hâsıla itibarıyla %267 oranındaki gerilemeyi oluşturacağı öngörülmektedir. Bunun gibi, istihdam %22.8 kayıp ile salgın öncesinde %14 düzeyindeki işsizliğin, salgının ardından %33 düzeyine yükseleceği böylesi bir artışın ise 11 milyonun üzerindeki işsiz sayısına ulaşacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, salgının öncesine göre salgın boyunca hane halkı harcanabilir gelirin ise %46 oranında gerileyecek olması bir diğer önemli sonucu oluşturmaktadır. Türkiye’nin ekonomik kalkınma sürecinin önemli bir bileşeni

olarak yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki ihracatının da 2015 ve 2020 yılları arasında önemli bir gerileme süreci içerisinde geçtiği görülür. Aşağıdaki Şekil 1 içerisinde, Avrupa Birliği üye ülkeleri ile Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemine dair ihracat sürecindeki değişim yer almaktadır.

Şekil 1: 2015-2020 Yılları Arasında Türkiye'nin Yaratıcı Endüstriler Ekosistemi İhracatındaki Değişim

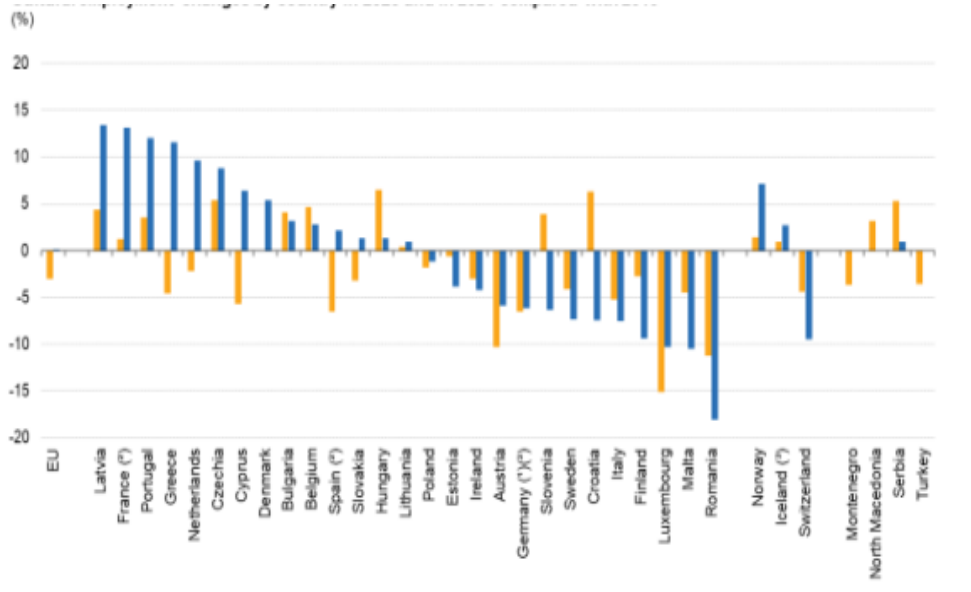

Kaynak : Eurostat (2023a, s. 5)

Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerinden gerçekleştirdiği ihracatının, pandemi koşullarının öncesinde, toplam ihracatı içerisinde aldığı payın %3.5 düzeyinde gerçekleştiği dikkate alındığında, pandemi ile birlikte %2 seviyesine gerilediği görülen oranın, gerçekte, yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı için önemli bir dizi sorunu da görünür kıldığı söylenmelidir. Gerçekten de, yaratıcı endüstriler ihracatında Avrupa Birliği'nin %1 ortalama seviyesinin üzerindeki bir gerilemeye tanık olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin önemli bir diğer sorununun tam da pandemi süreci ile birlikte ortaya çıktığı belirtilmelidir. Yaratıcı endüstriler ve bileşenlerinin oluşturduğu ihracat gelirlerinin toplamda 3 milyar 689 milyon Euro (Eurostat, 2023, s. 8) düzeyinde gerçekleştiren Türkiye'nin; Almanya, İtalya ve Hollanda'nın ardında kalmış olmakla birlikte, Eurostat verilerine dayanarak söylendiğinde, Birliğin diğer üyeleri ile aday ülkelerinin önünde olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, ihracata konu olan kalemler temelinde bakıldığında önemli bir eşitsizliğin olduğu söylenmelidir. O denli ki, örneğin mücevherat (84.3 milyon Euro) ile el sanatları (1.5 milyon Euro) kalemlerinde, Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinin önünde olmasına rağmen; antikalar, video oyun konsüllerinin üretimi ve kayıtlı medya ve kültür içerikleri alanında sıfır seviyesinde yer almaktadır. Bununla birlikte Türkiye örneğin sanat çalışmaları (0.3 milyon Euro), kitaplar (1.5 milyon Euro) ile müzikal aletler (0.3 milyon Euro) düzeyinde sınırlı bir yer edinmiştir.

Türkiye'nin halen süregiden salgının ilk yılında yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki gelir kalemlerindeki gerilemenin son kertesinde yaratıcı emek ve bileşenlerini gittikçe derinleşen bir dizi sorunla karşı karşıya bıraktığı söylenmelidir. O denli ki; Eurostat (2023b, s. 1) verileri içerisinde bakıldığında, Avrupa Birliği üye ülkeleri içerisinde yaratıcı emeğin toplam işgücü içerisinde %3.7 düzeyinde bir orana sahip olduğu görülmektedir. Ülkeler bazında ise Romanya'nın %1.4 ile en az, Hollanda'nın ise %5.1 düzeyinde en çok olmak üzere yaratıcı emek ve bileşenleri için ev sahibi olan ülkeleri oluşturmaktadır. Ancak, pandemi dönemi ile birlikte dikkat çeken bir değişimin olduğu görülmektedir. 2019-2021 yılları olmak üzere pandeminin ilk üç yılında Avrupa Birliği ülkelerinde yaratıcı emek cephesindeki değişim 12 ülkede kültür istihdamının ve yaratıcı emeğin genişlemesi iken, 12 ülkede gerileme ve yalnızca 3 ülkede aynı kalması biçimindeki değişim dikkat çekmektedir. Aday ülke olarak Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Avrupa Birliği'nde yaratıcı emeğin pandeminin ilk üç yılı içerisindeki değişimi Şekil 2 içerisinde sunulmaktadır.

Şekil 2 : Pandeminin İlk 3 Yılında Yaratıcı Emek Cephesindeki Değişim ve Türkiye

Kaynak : Eurostat (2023a, s. 2).

Yukarıdaki şekil içerisinde de yer aldığı üzere, pandeminin ilk yılı olan 2019 yılı başlangıç olarak değerlendirildiğinde, değişimin 2020 ve 2021 yılları arasında ancak ağırlıklı olarak istihdam kaybı üzerinden okunabilecek bir kesit açılmıştır. Bu dönem içerisinde yalnızca; Latviya, Fransa, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Belçika, Macaristan ve Litvanya'da bir kültürel istihdam

pratiği olarak yaratıcı emek istihdamı yükselirken, yalnızca Slovenya ve Hırvatistan'da 2020 yılındaki düşüş 2021 yılı içerisinde yerini istihdamın yükselişine bırakmıştır. Türkiye ise, Şekil 2 içerisinde yer aldığı gibi, kültür istihdamında %5 düzeyinde bir düşüşün etkisinden, 2021 yılı içerisinde de, çıkamamıştır. Yukarıda yer alan şekil aslında bir bakıma Türkiye'nin dönem içerisinde salgına karşı almış olduğu önlemlerin etkisini de tartışılabilir bırakmıştır. Türkiye'nin salgın döneminde almış olduğu önlemler ise izleyen kısımlar içerisinde tartışılmaktadır.

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR EKONOMİLERİ İÇERİSİNDE ALDIĞI ÖNLEMLER

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın (Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 1) "COVID-19 Bilgilendirme Platformu" sayfasında yer aldığı üzere, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinin eş zamanlı olarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" ilan edilmesi sürecini oluşturması hiç değilse dikkat çekici bir "tesadüf" olarak değerlendirilebilir. Ancak, söz konusu tarih ile birlikte Türkiye'nin de sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel eksenlerinde bir dizi zorlu unsurla karşı karşıya kaldığı belirtilmelidir. O denli ki, ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren, Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu'nun çalışmanın yazım aşamasında verilerinin güncellendiği 14-27 Kasım 2022 tarihinde 17. 042.722 vaka ve 101.492 vefat ile Türkiye'nin süregiden salgın boyunca kayda değer bir tahribata uğradığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, önceki kısımlar içerisinde de tartışıldığı üzere yaratıcı endüstriler ekosisteminin gerek mali büyüklüğü ve gerekse toplam işgücü için sunduğu istihdam olanaklarındaki gerileme ile dikkat çektiği belirtilmelidir. Türkiye'de pandemi sürecinin refakatinde deneyimlenen yeni dönemin, en azından, Türkiye'nin kültür politikaları içerisinde yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl ve hangi koşullarda yer alabileceğine dair önemli bir tartışma bağlamı oluşturduğu söylenmelidir. Ancak bu kısım içerisinde öncelikle pandemi döneminde yaratıcı endüstriler ekosistemi için desteklerin tartışılması ve ardından çalışmanın Türkiye özelinde kültür politikalarındaki bir dizi alternatif model önerisinin tartışılmasına doğru genişleyeceği belirtilmelidir. Bununla birlikte, öncelikli olarak söylenmesi gereken, bu çalışmanın yazıldığı dönemde halen süregiden pandemi karşısında Türkiye'de kamu yönetişiminin bütüncül ve sürdürülebilir bir destek sunmamış olduğudur. Zeynep Özaslan'ın⁶ (2021,s. 391) değerlendirdiği üzere; Türkiye'de "kültür ve sanat işletmelerine sunulan kamu desteğinin, dünyadaki gelişmiş ülkelerle sunulan desteklerle karşılaştırıldığında yeterli olmadığı" görülmektedir. Örneğin, İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın (İKSŞV, 2020, s. 14-16) da belirtmiş olduğu gibi, Türkiye'de kamu yönetişiminin pandemi karşısındaki aldığı önlemler 18 Mart 2020 tarihindeki

⁶ Bununla birlikte çalışmanın bir diğer dikkate değer niteliğini ise pandemi koşulları ekseninde Türkiye'de yaratıcı endüstriler ekosistemi odağına alması oluşturmaktadır.

ekonomik istikrar kalkanı paketi ile birlikte başlamaktadır. Böylesi bir kesit içinden bakarak, ekonomik önlemler paketinin geniş kapsamlı olduğu görülmekle birlikte makro yapısal koşulları içerisinde diğer alanlar için alınan önlemler bu çalışmanın sınırlarının dışında kaldığı için tartışılmayacaktır. Kamu yönetişiminin, süregiden pandeminin ilk üç yılı için, kültür ve bileşen geniş ağını odağına alarak geliştirdiği önlemlerin ise İstanbul kültür sanat Vakfı'nın raporunda da belirtildiği üzere, kültür ve sanat alanı ile geniş bileşen ağının ihtiyacına yönelik bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı bir desteği oluşturmadığı yönünde eleştirilmesi mümkündür. Örneğin, kültür ve sanat faaliyetleri ile otelcilik alanında faaliyet gösteren işletmelere getirilen vergi ödemeleri, kredi ödemeleri ile faiz ödemelerinin 3 ay, bu işletmelerin vermesi gereken muhtasar, prim ve SGK hizmet ödemelerinin ise 6 ay ertelenmesi ancak karantina dönemlerinde söz konusu işletmelerin kapalı kalması alınan önlemlerin de etkisini indirgemektedir. Öte yandan, benzeri bir diğer eleştirinin bu kez seyahat şirketleri üzerinden getirilebilmesinin olanaklı olduğu düşünülmektedir. A Grubu seyahat şirketlerinin müze ücretlerine %10 düzeyinde ek indirim sağlanmış olmasına rağmen, karantina dönemi içerisinde müzelerin de kapalı olduğu dikkate alınır ise yapılan desteğin işlevselliğinin hiç değilse yeniden düşünülmesi doğru olmalıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin kültür ve sanat alanında belirgin bir dizi desteğinin vurgulanması gerekir. Kültür ve Turizm Bakanlığı eliyle gerçekleştirilen ve Bakanlığa bağlı olarak dışardan hizmet alımı biçiminde istihdam edilen üç binin üzerindeki personelin sözleşmeli statüye getirilmesi bir bakıma istihdam sürekliliğinin sağlanması adına dikkat çekmektedir. Bakanlık eliyle özel tiyatrolara da anlamlı bir teşvikin verildiği söylenmelidir. Özel tiyatrolara verilen teşviklerin kapsamının genişletilmesi, ödemelerin erkene alınmasının yanı sıra dönem içerisinde Bakanlık teşviklerinden yararlanan özel tiyatroların taahhütlerini yerine getirme şartları kaldırılarak, taahhütlerin yerine getirilememesi halinde de ödemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda özel tiyatroların "kültür girişim belgesi" almaları ve maliyet kalemlerini önemli ölçüde etkileyen elektrik ve benzeri giderlerinde indirim sağlanması bir destek olarak düşünülmektedir. Sinema destekleri ise özellikle çocukları hedefleyerek "sinemaya gitmeyen çocuk kalmasın" projesi üzerinden desteklenmekte ve karantina dönemlerinin ardından sinema salonlarına destek olarak 2 milyon çocuğun sinemaya gitmesinin sağlanması yönünde bir destek uygulamasına gidilmiştir. Pandeminin ilk yılı içerisinde, önceki kısımlar içerisinde ele alındığı gibi yurt dışında önemli bir önlemin kültür ve sanat eserlerinin dijitalleştirilmesi ve dijital arşivlerin kurulması üzerinden açılmaktadır. Türkiye'de de pandeminin ilk iki yılı boyunca benzeri bir dijitalleştirme sürecinin TRT 2 ile Kültür ve Turizm Bakanlığı arasındaki işbirliği sonucunda opera, bale, tiyatro eserlerinin dijitalleştirilerek Bakanlık internet sitesi ile You Tube üzerinden gösterime açıldığı görülmektedir. Kütüphaneler için ise benzeri bir uygulamanın; "etkin kütüphanem evimde", "e-kitap", "konuşan kütüphane", "kütüphanem cepte" uygulamaları üzerinden eserlerin dijital ortama aktarılması ile gerçekleştirildiği belirtilmelidir.

Kütüphanelerin yanı sıra müzeler için de bu kez “sanal müze” etkinliği çerçevesinde benzeri bir dijitalleşmenin sağlandığı söylenebilir.

Pandeminin ilk iki yılında Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde uyguladığı destekler içerisinde arkeoloji alanına yöneltilerek kazı çalışmalarının bütün bir yıla yayılması ile yıllık destekleme uygulamasına başlatılmasının yanı sıra ören yerleri ile kazı alanlarında istihdam edilecek arkeolog sayısının 5'e, sanat tarihçisi sayısının ise 2'ye yükseltilmesi kararlaştırılmıştır (İKSV, 2020, s. 14-16). Bununla birlikte, Türkiye'de uygulanan salgın karşısındaki önlemlerin yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı üzerindeki etkisinin ve ihtiyaçlarını karşılama düzeylerinin ilerleyen yıllar içerisinde yeni baştan ele alınmasının doğru olacağı söylenmelidir. Bununla birlikte, süregelen pandemi döneminde kendi içerisinde tutarlı ve bütüncül nerede ise tek raporu gerçekleştiren İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın (2020, s. 16-18) raporunda yer aldığı üzere, Türkiye'de yaratıcı endüstriler bileşenleri gerek merkezi yönetim ve gerekse yerel yönetimler ile sürdürülebilir bir işbirliğinin arayışı içerisinde oldukları belirtilmelidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Küresel salgın bu çalışmanın yazıldığı dönem içerisinden bakıldığında her ne kadar devam ediyor olsa da; yaratıcı endüstriler, ekonomiler ve kamu yönetişiminin değişen sınırlarına dair gerçekten de anlamlı bir tartışma bağlamı oluşturmuştur. O denli ki, süregelen salgın bir yandan neo liberalizm ve bilgi toplumunun kesitlerinde yeni baştan inşa edilen yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağının ne denli kırılğan bir yapıya sahip olduğunu görünür kılmaktadır. Ancak hemen öte yandan, henüz giriş kısmından itibaren tartışıldığı üzere, kültür politikalarından daha çok endüstri politikaları eliyle geliştirilen bir yönetim pratiğinin yaratıcı endüstriler ekosisteminin ihtiyaçları ile uyumlu olmayan bir ekosistemin oluşturduğuna dair tartışılması gereken bir gündemi oluşturmuştur. Gerçekten de, gittikçe yalnızca sınırlı bir sağlık sorunu olmaktan çıkarak sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel kesitleri boyunca deneyimlenen bir krizin, neo liberal politikalar eliyle, üstelik kriz derinleştikçe etkisini kaybeden mali yardım paketlerinin ötesine geçemeyen önlemlerle yönetilebilmesinin sorunu bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı politikalar eliyle çözümlenmekten uzaklaştığı belirtilmelidir. O denli ki, önceliği kültürel ifadelerin korunması ve geliştirilmesi yönündeki bir kültür politikası yaklaşımından uzaklaşarak bu doğrultuda da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dayanışma olanağına neredeyse yok sayarak ilerleyen endüstriyel politikaların ancak kısa dönemlerde etkili olabilen buna rağmen derinleşen bir krize karşı etkisiz kalan niteliği vurgulanmalıdır. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, henüz giriş kısmından itibaren tartışıldığı üzere, egemen siyasanın tercih ettiği “kültür şoku” ve “kriz içerisindeki kültür” ifadelerinin, gerçekte, ancak makro yapısal koşulları içerisinde karşı karşıya kalınan krizi ikincil kıldığı belirtilmelidir.

Küresel salgın bütün bu yönleri ile yaratıcı endüstriler ve bileşen geniş ağı içerisinde hiç değilse yeni ancak bu kez kendi içerisinde tutarlı ve bütüncül bir yönetim anlayışına dair açık bir çağrı olarak okunduğunda neo liberal politikaların yeni “mucizesi” olarak değerlendirdiği yaratıcı endüstriler ekosistemine dair anlamlı politikaların gerçekleştirilebileceği söylenmelidir. Bu çalışmanın yazarı tarafından yeni bir kültür politikası tahayyülü üzerinden okunması amaçlanan küresel salgın dönemi içerisinde tam da bu doğrultuda Türkiye için bir dizi önerinin geliştirilmesinin anlamlı olduğu söylenmelidir. Küresel ölçekteki varlığı ve ülke ekonomisi için sunduğu refah ve istihdam olanakları ile dikkat çeken Türkiye’deki yaratıcı endüstriler ekosistemi için teklif edilebilen ilk yönetim sürecini içerisinde merkezi hükümet, yerel yönetimler ve yaratıcı endüstriler ekosistemi bileşenlerinin yer aldığı ortak bir yönetim platformunun kurulması bu doğrultudaki ilk öneriyi oluşturmaktadır. Bir önceki alt bölümde tartışıldığı üzere Türkiye’de yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşenlerinin, üstelik ülke ve kent ekonomileri için sunduğu refah ve istihdam olanakları dikkate alındığında, merkezi ve yerel hükümetler ile sürdürülebilir iletişim kanallarına ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir. Öte yandan, Türkiye’de yaratıcı endüstriler ekosisteminin üstelik salgın döneminde dahi ülkenin ihracat potansiyeline sunduğu katkının dikkate alınması gerçekte söz konusu ekosistemin uluslararasılaşmasının önemini görünür kılmaktadır. Türkiye için söz konusu uluslararası bağlamın Türk cumhuriyetleri ile birlikte açılabilmesi belirtilebilir. Sermaye cephesinde alınabilecek bu önlemlerin yanı sıra oldukça önemli bir diğer önlemin ise yaratıcı emek tarafında alınmasının anlamlı olduğu belirtilmelidir.

Yaratıcı emeğin özellikle bilgi toplumu ile birlikte düşünüldüğünde nerede ise istihdam ilişkilerinin değişen karakteristiği içerisinde ağırlıklı bir yere sahip olduğu ve istihdam içerisinde edindiği yeri gittikçe genişletebilme potansiyeli dikkate alındığında emeğin istihdam ilişkileri içerisinde edindiği yerin bu kez yeniden, ancak alternatif bir perspektif üzerinden, değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenmelidir. O denli ki pandemi ile birlikte gelişmiş ülkelerin tercih ettiği bir yöntem olarak “yaratıcı emek sigortası” pratiğinin Türkiye’de de geliştirilmesi hatta yeni bir dayanışma emek ilişki ağının oluşturulmasının önemli olduğu söylenmelidir. Yaratıcı emeğin ancak proje temelli istihdam edilebilen, sermaye karşısında nerede ise görünür bir güce sahip olmadığı preker bir emek biçimi olduğu dikkate alındığında yeni bir dayanışma ağının oluşturulmasının ne denli önemli olduğu belirtilmelidir. Bu doğrultuda, yaratıcı emek için yaratıcı emek sigortasının Türkiye’de de geliştirilmesinin önemli olduğu belirtilmelidir.

Küresel ölçekten bakıldığında ise salgın döngüsünün kendisini belirli aralıklarla yeniden gerçekleştirdiği ve dünya tarihinin hiç değilse bir salgın hastalıklar tarihi olarak da okunabileceği açıkken, içinden geçilen COVID-19 sürecinin ne yeni ne de son salgın olacağı söylenmelidir. Bu doğrultuda; kamu yönetimi, emek ve sermaye ilişkilerinin yeni baştan inşa edilmesi tam da yeni

salgın döngüleri içerisinde hiç değilse güvenilir uğrakların kurulmasını sağlayabilme olanağı sunmaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Makale içerisinde herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Banks, M. & O'Connor, J. (2021). A plague upon your howling: Art and culture in the viral emergency. *Cultural Trends*. 3-18.

Belfiore, E. (2020). Whose cultural value? Representation, power and creative industries. *International Journal of Cultural Policy*. 26 (3). 383-397.

Betzler, D., Loots, E., Prokupek, M., Marques, L. & Grafenauer, P. (2021). COVID-19 and the arts and cultural sectors: Investigating countries' contextual factors and early political measures. *International Journal of Cultural Policy*, 27 (6). 105-115.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *100. Yıl Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.

Cunningham, S. (2004). The creative industries after cultural policy: A genealogy and some possible preferred futures. *International Journal of Cultural Policy*. 7 (1). 105-115.

De Beukelaer, C. & Tran, T. (2022). between cultural trade and cultural development: Examining the first decade of UNESCO's international fund for cultural diversity. *Cultural Trends*. 1-20.

Duxbury, N., Kangas, A. & De Beukelaer, C (2017). Cultural policies for sustainable development: Four strategic paths. *International Journal of Cultural Policy*. 23 (2). 214-230.

EU (2021). Communication From The Commission: EU Guidelines for the Safe Resumption of Activities in the Cultural and Creative Sectors-COVID-19. <http://www.ec.eu>, (Erişim Tarihi: 01.09.2022).

European Commission (2022). Creative Europe's guarantee facility for the cultural and creative sectors. <http://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

European Commission (2023). About the Creative Europe Programme. <http://culture.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

European Parliament (2023). Establishing the creative Europe programme (2021 to 2027) and repealing regulation (EU) No 1295/2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>, (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

Eurostat (2020). Culture statistics: Cultural employment. <http://www.ec.europa.eu/eurostats>, (Erişim Tarihi: 12.01.2023).

Eurostat (2023a). Culture statistics: International trade in cultural goods. <http://www.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Eurostat (2023b). Culture statistics: Cultural employment. <http://www.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Fine, B. (2021). *Sosyal sermaye sosyal bilime karşı: Bin yılın eşliğinde ekonomi politik ve sosyal bilimler*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Galloway, S. & Dunlop, S. (2007). A Critique of definitions of the cultural and creative industries in public policy. *International Journal of Cultural Policy*. 23 (1). 17-31.

Gerbaudo, P. (2022). *Büyük geri tepme: Popülizm ve pandemi sonrası politika*. Çev: Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gray, C. (2007). Commodification and inturmentality in cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*. 13 (2). 203-215.

Haugsevje, A. D. (2022). Justifying creative work: Norwegian business support and the conflicting narratives of creative industries. *Cultural Trends*. 1-15.

Hesmondhalgh, D. & Pratt, A. C. (2006). Cultural industries and cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*. 11 (1). 1-13.

Hesmondhalgh, D., Oakley, K., Lee, D. & Nisbett, M. (2015). *Culture, Economy and Politics*. New York: Palgrave MacMillan Publications.

Kültür Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü (2022). Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi İstişare ve Bilgilendirme Toplantısı Bakanlık İlgili Birimlerinin Katılımlarıyla Gerçekleştirildi. <http://www.telifhaklari.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 20.12.2022).

Hylland, O. M., Burri, Mira; G. L, Katarina; H, Christian; M. R; Oakley, K; Primorac & J; Uzelac, A (2022). Pandemic cultural policy: A comparative perspective on COVID-19 measures and their effect on cultural policies in Europe. *International Journal of Cultural Policy*. 1-20.

İKSV (2020). *Pandemi sırasında kültür sanatın birleştirici gücü ve alanın ihtiyaçları*. İstanbul: İKSV yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.

Lee, H-K. (2020). Making creative industries policy in the real-world: Differing configurations of the culture-market-state nexu in the UK and South Korea. *International Journal of Cultural Policy*. 26 (4). 544-560.

Lee, H-K., Chau, L. K. & Terui, T. (2022). The Covid-19 crisis and critical juncture in cultural policy: A comparative analysis of cultural policy responses in South Korea, Japan and China. *International Journal of Cultural Policy*. 28 (2). 145-165.

Menger, P. M. (2010). *Cultural policies in Europe: From a state to a city-centered perspective on cultural generativity*. Tokyo: National Graduate Institute for Policy Studies Publications.

Miller, T. (2004). A view from a fossil: The new economy, creativity and consumption- two or three things I don't believe in. *International Journal of Cultural Studies*, 7 (1). 55-65.

Müller, T. & Platzer, W. H. (2020). The European Trade Union Federations within the European Polity: ETUFs and International Trade Union Activity. *Transfer*, 26 (3). 289-305.

OECD (2020). Culture shock: COVID 19 and the cultural and creative sectors. <http://www.oecd.org>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

Özaslan, Z. (2021). Yaratıcı ve kültürel endüstriler ve Covid 19 pandemi döneminde Türkiye'de kültür ve sanat sektörlerinin durumu. *Alternatif politika*, 13 (2). 371-408.

Pamuk, Ş. (2020). Tarihte küresel salgınlar ve iktisadi sorunları. <http://www.sarkac.org>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).

Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. <http://www.covid19.saglik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022a). "İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı". <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022b). "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye". <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

UNCTAD (2018). *Creative economy outlook: Trends in international trade in creative industries 2002-215. Country Profiles. 2005-2014*. Paris: United Nations Trade and Development Congress Publications.

UNESCO (2020). "Cultural and creative industries in the face of COVID 19: an economic impact outlook". <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377863>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022).

UNESCO (2021). UNESCO and sustainable development goals. <http://www.en.unesco.org>, (Erişim Tarihi: 05.07.2022).

United Nations (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. <http://www.sdgs.un.org>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

Üstel, F. (2021). *Kültür politikasına giriş: Kavramlar, modeller, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Voyvoda, E. & Yeldan, E. (2020). *Impact of the Covid- 19 outbreak on Turkey's economy and a policy alternative for protecting labor incomes*. PERI Working Papers. Amherst, University of Massachusetts Publications.

WHO (2022). "COVID-19 Dashboard". <http://www.covid-19.who.int>, (Erişim Tarihi: 08.09.2022).

WIPO (2022). "The impact of the COVID-19 pandemic on creative industries, cultural institutions, education and research". <http://www.wipo.org>, (Erişim Tarihi: 29.11.2022).

Yenen, O. Ş, (2020). "Epidemi ve pandemi". *Pandemi ve COVID-19* içinde. O. Şadi Yenen ve Selim Baydur (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 98-129.

Zelik, R. (2022). *Sermayenin yaşayan ölüleri: Siyasi canavarlar ve yeşil bir sosyalizm üzerine*. Dilek Çınar (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.